

Preàmbul

Val a dir que, quan em fou proposat de participar en aquestes Jornades sobre la Franja i tractar-hi de l'aspecte lingüístic, vaig creure que, sens dubte, no era la persona més adequada per a fer-ho; però, quan vaig tenir coneixement del títol que hom assignava a la meva contribució, no vaig saber estar-me d'acceptar l'oportunitat de qüestionar-lo.

Perquè, a veure: és que potser res del que afecta uns membres de la comunitat catalanoparlant, com a tals, pot ésser aliè a d'altres membres de la mateixa comunitat o res del que afecta l'ús de la llengua catalana al lliurar dels seus marges pot deixar d'afectar-ne l'ús al bell mig del seu territori?

Això de la perspectiva *exògena* pot anar bé per a entendre'ns en una circumstància com la d'avui, però potser fóra bo tenir cura de no fer més fermes els prejudicis que ha aconseguit induir en nosaltres la manipulació d'uns estats que no reconeixen de bell antuvi i de grat cap altra realitat sinó la que han creat ells mateixos mitjançant llurs divisions administratives.

Pensar la realitat en termes «endògens» i «exògens» no és el mateix que pensar-la en termes de «centre» i «perifèria», però alguna cosa hi té a veure. No negaré que aquests conceptes són útils analíticament i responen a fets reals de l'estructuració social, política i cultural dels fets humans i, específicament, dels fets col·lectius.² I que són pertinents per al cas de la Franja. Ara, com va dir un polític català en exercici, que encara no ha arribat a la presidència de la Generalitat —cito de memòria i, per tant, aproximativament—, «a la pàtria no hi ha perifèries». Aquesta asserció no té

1. Tot i el plural del títol, per *visió exògena* entendré aquí una reflexió personal i lliure sobre la Franja com a realitat fronterera, feta des del Principat. Si el lector vol, tanmateix, atènyer-se al plural, sàpiga que Hèctor MORET, *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya i Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1998, ha catalogat cronològicament des de les primeres aportacions fins a les *cròniques exògenes* més recents fetes des del Principat.

2. Jo mateix me n'he servit. Vegeu J. A. ARGENTER, «Comunitat perifèrica local, llengua tradicional i invisibilitat del centre», *Revista de l'Alguer*, núm. 9 (1998), p. 127-136.

a veure amb el fet que sigui un home que s'agrada de recordar sovint la seva ascendència aragonesa, sinó amb el fet que, com va escriure el poeta, somnia una pàtria completa.

Aquestes són, però, unes «jornades científiques», i caldrà que distingim, d'una banda, el contingut d'allò que són afirmacions de fet i llur explicació històrica i social i, de l'altra, el contingut d'allò que són projeccions polítiques democràtiques, sempre legítimes.

L'existència, l'articulació, les denominacions i les identitats de la Franja i dels seus habitants

És ben probable que uns altres col·legues que ens acompanyen en aquest cicle, i que tractaran de les singularitats d'aquesta zona des d'altres disciplines, es plantegin la qüestió de l'existència de la Franja com a tal, és a dir, com a territori individualitzat i definit, o bé el problema de l'articulació interna d'aquest territori o, encara, de la seva articulació amb d'altres territoris veïns, de la seva relació amb centres urbans del Principat i d'Aragó, etc. També és probable que, siguin quins siguin els suggeriments o les propostes tangibles amb relació a l'adscripció comarcal de pobles de l'una i l'altra banda de la frontera administrativa, suscitin la qüestió més aviat intangible de la denominació territorial unitària.

És possible que aquests meus col·legues tinguin la intenció de pronunciar-se en aquest respecte o donin el debat per finit, i, en canvi, creguin que cal deixar una altra qüestió denominativa, la que afecta la llengua o les varietats lingüístiques en presència, per a l'especialista del ram.

Seria una ingenuïtat per part nostra creure que, pel que fa al món social, una cosa és la realitat i una altra les denominacions, o, més ben dit, creure que el problema de les denominacions no té res a veure amb la realitat o n'és independent. Entre altres coses perquè atribuir-se el dret de posar-hi nom és una manera de construir la realitat social, i això sempre es fa des d'una perspectiva determinada. Des de la que em pertoca representar aquí, la del Principat, els noms de la *Franja de Ponent*, la *Franja d'Aragó*, simplement, la *Franja* estan més o menys consolidats i sovint la tria de l'un o de l'altre depèn del context o d'estratègies designatives conjunturals. Sense oblidar el silenci administratiu, per dir-ho així, o l'omissió políticament correcta, els quals són també manifestacions estratègiques quan els límits de l'acció institucional aconsellen prudència. Quant a la llengua, és palesa la unanimitat en l'ús del terme català —o eventualment d'el català de la Franja. Ara, no sé fins a quin punt els catalans del Principat tenen tota consciència que això que a ells se'ls apar transparent per als naturals de la Franja no és pas que els sigui del tot opac, però sí potser refractiu, per no dir en algun cas fins i tot refractari. I és que tot raig de clarícia que incideix sobre una frontera política o administrativa, venint d'un costat, experimenta una refracció que en desvia la trajectòria cap a un grau de confusió proporcional als interessos polítics o administratius que hi ha en joc de l'altre costat.

De fet, la identificació de la Franja com una realitat territorial específica té a veure sobretot amb un aspecte de la realitat social dels seus habitants: llur pertinença a la comunitat catalanoparlant, en un sentit més aviat ampli i convencional de la noció de «comunitat lingüística».

En termes generals, quan parlem de la denominació d'una llengua, no ens referim aquí estrictament a allò que pugui registrar un diccionari normatiu o una obra enciclopèdica, sinó a l'acte denominatiu que s'escau en el decurs del discurs social sobre la llengua. En aquest sentit, la denominació d'una llengua en el discurs dels agents socials implica d'antuvi una afirmació d'existència: l'ús del terme *català* implica el reconeixement de l'existència d'una realitat lingüística diferenciada —al costat de *castellà* o *aragonès*, posem per cas—, com també en l'ús del terme *català de la Franja* hi ha el reconeixement d'una varietat particular del català, definida sigui en termes interns, sigui, com és més probable, en termes externs al sistema lingüístic. És indiferent que el segon d'aquests termes tingui o no tingui una justificació lingüística intrínseca: el nom fa la seva funció. Aquestes designacions, doncs, ens posen davant d'un referent i ens el presenten com un objecte de consideració relativament homogeni.

La denominació de la llengua ens permet efectuar una segona operació, que és la categorització d'aquesta llengua, en la mesura que el nom evoca una trajectòria històrica compartida, tant si és amb referència a una filiació genètica pura o a una varietat eixida del contacte interlingüístic, com si és amb referència a l'estatus: és a dir, d'acord amb factors com el grau de reconeixement oficial i la funcionalitat social o àmbits d'ús de la llengua.

Encara una tercera operació és el que podem anomenar l'*avaluació social*, és a dir, la conceptualització més o menys primària, més o menys racional, de la llengua en qüestió com una varietat estàndard, una modalitat o un patuès, com una llengua dominant o recessiva; sense anar més lluny, la fixació del seu rang social i la seva eventual ubicació en una imaginària jerarquia lingüística —aneu a saber si encapçalada per llengües de les quals els parlants no tenen sinó un coneixement llunyà o cap coneixement.

Sovint, de l'avaluació social de grups humans es passa a l'avaluació social de la llengua o les llengües que aquests parlen, de manera que s'associen la jerarquia lingüística i la jerarquia social; o, dit d'una altra manera, una eventual estigmatització social del grup comporta l'estigmatització de la varietat lingüística.

Assentat el principi general, pot semblar molt fàcil deduir-ne el cas concret, segons el qual el català de la perifèria —i, doncs, també el «català de la Franja»— fóra vist com una varietat estigmatitzada des del centre. Però potser aquesta és una conclusió prematura. No hauria d'estranyar-nos si molts catalans del centre desconeixen els parlars de la Franja, ni tampoc si és el mateix parlant de la Franja el que s'aplica una denominació, una categorització i una avaluació del parlar autòcton de la qual deriva l'estigmatització lingüística. Són dues cares de la mateixa moneda.

De fet, una de les experiències del treball de camp que més m'han colpit personalment és el fenomen de l'autoexclusió. L'any 1973, en una campanya en una zona muntanyenca de l'interior de Galícia —però estrictament monolingüe en aquella època—, una informant, una dona d'una certa edat, em negava que ella parlés gallec (ho feia en gallec, és clar, i val a dir que jo parlava un gallec maldestre o adesiara em servia d'un mediador bilingüe oriünd de la comunitat —vull dir amb això que ella entenia sens dubte les meves preguntes). En preguntar-li si parlava castellà, també m'ho va negar. Vaig intentar forçar de nou una resposta. No hi va haver manera: el gallec

era allò que es parlava a Pontevedra, però no pas allò que ella parlava, i no cal dir que el castellà ni el coneixia. En cap cas tampoc no parlava «castrapo». «I què és, doncs, el que parreu vós?», vaig inquirir. «No res. Aquí no parlem res», fou la seva resposta contundent. Allò em va impressionar. És clar que jo havia practicat un esquema dicotòmic i em deixava guiar per principis d'una lògica aristotèlica, en la qual les coses o són negres o no ho són. També és veritat que llavors creia, molt més que no ho crec avui, que les llengües eren objectes definits —diguem, per entendre'ns, sistemes lingüístics ben delimitats formats per elements discrets. Però no és menys cert que la meva informant o no gosava aplicar el nom comú de la llengua per a designar la seva parla (perquè no li havien ensenyat a fer-ho d'aquesta manera ni de cap altra a l'escola, per exemple), o no tenia un nom per a designar-la (perquè, de fet, l'escola, si és que hi havia passat —que no és gens clar—, no solament li havia amagat la llengua i la comunitat a què pertanyia, sinó també el nom de la llengua que ella parlava habitualment), o, encara pitjor, totes dues coses alhora. Hom pot concloure d'això que la meva informant no tenia cap possibilitat d'identificació amb una cosa que, de fet, es parlava més enllà de les fronteres del seu món quotidià ni amb una cosa que no sabia o no solia designar amb cap nom. Amb més subtilesa, hom també podria concloure que la meva informant i els seus compatricis i compatricies no devien soler conversar sobre la individualitat de la seva manera de parlar.

Fins on arribo, la gent de la Franja no sol donar respostes de la mena suara esmentada,³ però sí que, en una primera instància, les denominacions solen centrifugar-se: «fragatí», «tamarità/tamaritano», «mequinensà», «ribagorçà», «patuès», «xapurreau/chapurreau», «castellà», «català», etc. Ja veieu que n'hi ha de tots els nivells, colors i matisos. Si hem de creure Espluga i Capdevila (1995) i d'acord amb els resultats del seu treball de camp, això s'escau sobretot en el discurs explícit sobre la llengua; però, quan la gent parla d'altres afers i s'hi escola una referència eventual a la llengua o a l'autoclassificació lingüística, els termes es restringeixen i hom tendeix a identificar-se com a catalanoparlant. Els autors interpreten el fet en el sentit que, en el primer cas, hom contraposa el propi discurs al discurs oficial que, sobre la llengua i la identitat nacional, s'ha construït a Catalunya, amb el qual els habitants de la Franja no voldrien identificar-se d'entrada perquè entraria en conflicte amb els seus interessos com a ciutadans d'Aragó. El fet, és clar, pot desconcertar el visitant del Principat i fer-li avançar interpretacions errònies o intuir paral·lismes inexistents o inexactes amb unes altres zones de l'àmbit lingüístic.

La possibilitat d'identificació amb un col·lectiu, amb gent amb una trajectòria lingüística similar, amb una determinada verbalització de l'entorn i l'experiència: heus ací el darrer factor que ens cal considerar. La identitat dels homes i de les dones de la Franja s'ha definit sovint d'acord amb llur pertinença etnolingüística. Per a un principatí, l'opció és unívoca —i potser no solament en termes lingüístics.

3. En el debat posterior a la presentació d'aquest text, Artur Quintana va desmentir el meu supòsit assenyalant que anys enrere ell havia trobat una resposta semblant a la Franja.

La reflexió entorn de la identitat cultural a Catalunya ha anat tradicionalment lligada a la llengua. Aquest lligam inequívoc ha acomplert útilment un objectiu polític, però ha entrat en crisi per raons diverses, si més no des d'un punt de vista analític. La situació de la Franja pot ajudar-nos a entendre algunes raons de la crisi. D'antuvi, la llengua és un dels elements que contribueixen a configurar la identitat cultural, però no n'és pas l'únic. Uns altres aspectes, com ara la religió, el territori, l'origen geogràfic, les formes de vida i les tradicions populars, els drets i les obligacions assumits davant el poder local —al cap i a la fi, un àmbit jurídic i administratiu—, hi tenen també un pes relatiu. D'altra banda, la identitat no és un fet estàtic ni un mer criteri d'adscripció classificatòria resultat de contingències històriques, un heretatge del passat remot, sinó també un procés dinàmic de construcció personal i interactiva que ens projecta enfora i envers el futur. Al capdavant, l'actitud dels interessats davant aquest heretatge i la manera com el gestionaran forma part també del problema. Finalment, el concepte de llengua amb què solia operar-se en aquest context s'associava amb una concepció monolítica i centrípeta, elaborada pel pensament nacionalista i difosa a través de l'escola. Sense abandonar la noció unitària de la llengua per a uns propòsits determinats, avui tendim a escoltar-ne les diverses veus i matisos, a fixar-nos en la realitat centrífuga de la llengua, que l'ancora en un moment històric i en un espai territorial i social circumscribit.

Ben entès, tant la noció de sistema lingüístic com la noció de llengua nacional són pertinents i tenen sentit en els àmbits de discurs respectius: el de la lingüística i el de la lluita política. En tots dos casos, les nocions ens remeten a realitats que es presenten com a totalitats homogènies ben establertes. Jo hi continuo creient, amb el benentès que l'una ens descriu idealment el nucli essencial d'una llengua i l'altra la funció demarcativa —adés aglutinadora, adés separadora— que aquesta pot adquirir en la vida social. Però aquest planteig escamoteja una qüestió important: qui té el dret de definir allò que compta com a llengua en cada context comunicatiu? Dins una òptica tradicional, la resposta a aquesta pregunta pot semblar òbvia: els lingüistes en el primer cas, els capdavanters de la política nacional en l'altre. No és estrany que sovint hagi calgut l'acció concertada dels uns i dels altres, ja fos per a prendre constància del fet, ja fos per a crear-lo mitjançant els discursos concurrents de la planificació lingüística i de la construcció nacional concertades. Les realitats que aquests discursos creen o justifiquen no són, però, la definició d'una essència fora del temps, sinó l'elaboració d'una imatge ideal i la construcció dinàmica d'un objectiu que cal atènyer.

Per contra, la realitat social de la llengua és de caràcter centrífug. Algú n'ha dit *heteroglòssia*, per comparació amb *poliglòssia*. No solament hi ha moltes llengües, llengües diverses, sinó també moltes veus, les veus d'altri. I hi ha contextos socioculturals en què concorren la poliglòssia i l'heteroglòssia: la Franja, terra fronterera, n'és un. La idea central d'aquesta concepció fóra que existeix un repertori compartit de recursos lingüístics, desigualment distribuïts; que aquests recursos són activats pels parlants d'acord amb el context en què interactuen i es comuniquen els uns amb els altres, i que de la concurrència ordenada d'aquests recursos ixen codis verbals que expressen la identificació dels parlants, llurs creences i malfiances, llurs inclusions i exclu-

sions, llur cohesió i llurs esclertes. Aquests codis poden identificar-se o no amb el que compta com a llengua des del punt de vista de la descripció lingüística o de la política local. Però, en la mesura que hi compten per als seus usuaris, són un model socialment legitimat de llengua en el context local. Aquesta legitimació de formes locals pot crear un conflicte aparent amb la llengua comuna. Ara, com vaig dir fa alguns anys a Fraga i repeteixo aquí: «Importa [...] que no vegem la relació entre els nostres diversos parlars i la nostra imatge unitària de la llengua catalana com una oposició exclouent, ans, ben al contrari, com una complementarietat funcional i simbòlica, que ens enriqueix individualment i col·lectivament» (Argenter, 1999, 122).

També assenyalava llavors el conflicte d'identitats que pateixen els habitants de la Franja per la seva doble condició d'aragonesos i de catalanoparlants. El conflicte, si n'hi ha, no el crea aquesta doble condició per si mateixa, sinó la percepció que conté elements exclouents o que hi són considerats. El conflicte es genera quan els aragonesos neguen que hom pugui ésser-ho parlant català o els catalanoparlants qüestionen, del Principat estant, que hom pugui ésser-ho tot reconeixent-se aragonès. Aquestes actituds tenen a veure més aviat amb projectes ideològics que s'estructuren entorn de discursos alternatius sobre la identitat. Tot amb tot, aquesta situació —ho recordava fa uns quants anys— no dóna dret a ningú per a voler separar les parts d'una comunitat lingüística unitària i, en canvi, els ciutadans aragonesos de parla catalana tenen tot el dret d'aprendre, usar i preservar llur llengua en un context jurídic i polític que així els ho faciliti. També em referia llavors al dictamen per a la cooficialitat de les llengües d'Aragó, i n'esperançaava conseqüències concretes. Em fa goig de saber que som a les portes de la tramitació d'un Projecte de Llei de Llengües d'Aragó i m'agradaria expressar el meu desig que la iniciativa no es torci en relació amb les expectatives obertes ara fa uns quants anys. Convé fer les coses com cal, sense oblidar-ne la raó ni els drets dels destinataris que es volen emparar. Començant pel dret de no ésser induït a la mistificació dels propis drets.

Referències bibliogràfiques

- ARGENTER, Joan A. «Comunitat perifèrica local, llengua tradicional i invisibilitat del centre». *Revista de l'Alguer*, núm. 9 (1998), p. 127-136.
- «Dinàmica de la llengua i imatge normativa». A: *Jornades de la Secció Filològica a la Franja (Calaceit i Fraga)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999, p. 121-124.
- ESPLUGA, Josep L.; CAPDEVILA, Arantxa. *Franja, frontera i llengua*. Lleida: Pagès, 1995.
- MORET, Hèctor. *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya, 1998.